ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՓՈԽԱՆՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Աննա Մակարյան

Համառոտագիր

«Բյուջեի փոքր պակասուրդ կամ ավելցուկ ունեցող երկրները, սովորաբար ընթացիկ հաշվի փոքր չափի պակասուրդ կամ ավելցուկ ունեցող երկրներն են..., որոնք ունեն ուժեղ սկզբնական դիրք, մնացած այլ հավասար պայմանների դեպքում, կկարողանան համեմատաբար ավելի հեշտ հաղթահարել համաշխարհային տնտեսական անկմամբ պայմանավորված շոկերը,.. խթանող մակրոտնտեսական և աղքատության նվազեցման ավելի ընդգրկուն քաղաքականություն իրականացնել» (ՀԲ, 2008թ. էջ 3-4):

2008թ. առաջացած Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը (ՀՖՏ) իր ազդեցությունը թողեց աշխարհի գրեթե բոլոր երկրների վրա: Տարբեր երկրներում ազդեցության աստիճանը տարբեր էր, որը պայմանավորված էր տվյալ երկրի այլ երկրների հետ «իրական», «ֆինանսական» կապերով, մինչ ճգնաժամը մակրոտնտեսական դիրքով, որոնք էլ որոշելու էին տվյալ երկրի կառավարության կողմից որդեգրած հակաճգնաժամային և աղքատության հաղթահարմանն ուղղված միջոցառումները:

Առաջարկել է «ՀՖՃ-ի մակրոտնտեսական ազդեցություն՝ խոցելիություն սկզբնական պայմանների առկայությամբ» հայեցեկարգային մոդելի, որի շրջանակում զեկույցն անդրադառնում է դեպի ՀՀ իրական հատված ՀՖՃ-ի փոխանցման հինգ մեխանիզմներին (արտահանման 4 ապրանքների խումբ, զբոսաշրջություն, ուղղակի օտարերկրյա ներդրումներ (ՕՈՒՆ), ընթացիկ պետական կառավարման տրանսֆերտներ և գործոնային եկամուտներ և ընթացիկ մասնավոր տրանսֆերտներ), տնտեսության հիմնական մասնակիցների կամ սուբյեկտների (տնային տնտեսություններ, մասնավոր ընկերություններ և կառավարություն) սկզբնական պայմաններին: Առաջարկված մոդելի հիման վրա կառուցվել էկոնոմետրիկ մոդել՝ ՀՖՃ-ի փոխանցման ուղիների կամ շոկերի աղբյուրների իրական ՀՆԱ-ի վրա ազդեցություն գնահատելու համար:

ՀՖՃ-ի փոխանցման մեխանիզմներ կամ ուղիներ

Զբոսաշրջություն

ՀՀ առանձնահատկությամբ պայմանավորված ճգնաժամի տարում զբոսաշրջիկների թիվը աճեց, ինչը շարունակվեց նաև 2010-2011թթ.: Այցելուների թվի աճը ուղեկցվել է ՀՀ-ում ծառայությունների և ապրանքների վրա կատարվող ծախսերի գումարային աճով, մինչդեռ մեկ այցելուի հաշվով միջին դոլարային ծախսերը էապես չեն փոխվել 2009-2011թթ, իսկ 2011թ. դրամով արտահայտված իրական ծախսերը գրեթե նույնն էին ինչ-որ 2008թ: 2012-2013թթ. ընդհանուր առմամբ ակնկալվում է այցելուների աճ, սակայն հնարավոր է ՀՀ-ում հանգրվանելու ավելի կարճ ժամկետներ կամ դրանց պահպանում արձանագրվի, որի հետևանքով մեկ զբոսաշրջիկի հաշվով ՀՀ-ում ծառայությունների և ապրանքների վրա կատարվող դոլարային արտահայտությամբ ծախսերը կնվազեն:

Ընթացիկ մասնավոր տրանսֆերտներ և գործոնային եկամուտ

Գործոնային եկամուտները ճգնաժամի տարում կտրուկ անկում արձանագրելուց հետո 2011թ.-ին գերազանցեցին նախաճգնաժամային մակարդակը, մինչդեռ այլ մասնավոր ընթացիկ տրանսֆերտները և աշխատողների դրամական փոխանցումները նույնիսկ չեն հասել 2007թ. մակարդակին: Այլ ընթացիկ մասնավոր տրանսֆերտների ներհոսքը արտացոլել է այլ երկրներում զարգացումները (տրանսֆերտներ ուղարկող), և դրական միտում է արձանագրվել 2009թ. անկումից հետո միայն երկու տարի անց: ՀՀ մասնա-

վոր ընթացիկ տրանսֆերտների և գործոնային եկամուտների աճ կակնկալվի 2012-2013թթ., սակայն աճը չի լինի կտրուկ, քանի որ կանխատեսվող տնտեսական աճի տեմպերը այլ երկրներում այդքան էլ բարձր չեն, եթե չարձանագրվի արտագնա աշխատանքի մեկնողների թվի զգալի աճ կամ էլ այլ երկրներում բնակվող ազգականների կամ ընկերների կողմից ուղարկվող գումարների աճ և այլն:

Ընթացիկ պետական կառավարման տրանսֆերտներ

Ճգնաժամի տարում ՀՀ կառավարությանը տրամադրվող մարդասիրական օգնության նվազեցմանը զուգընթաց արձանագրվել է տեխնիկական և ֆինանսական աջակցության աճ, իսկ ընդհանուր ընթացիկ պետական կառավարման տրանսֆերտների ծավալը 2011թ.-ին կրկնակի անգամ գերազանցում էր 2008թ. գրանցված մակարդակը: Քանի որ աճը 2011թ. հիմնականում պայմանավորված է եղել կտրուկ ֆինանսական օգնության աճով, ապա 2012-2013թթ. դժվար է կանխատեսել ինչպիսին կլինի աճը և ինչպես կփոխվեն ընթացիկ պետական կառավարման տրանսֆերտների չափը:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ

Իրական հատվածում կատարված օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերի ծավալը կրճատվեց ճգնաժամի տարում և 2010 թվականին, իսկ 2011թ. այն գերազանցեց 2007թ. մակարդակը, բայց ոչ 2008թ. մակարդակը: 2009-2011թթ. Իրական հատվածում կատարված ՕՈՒՆ-ի հոսքերի ծավալները ՀՀ իրական հատված հիմնականում եղել են «ռեսուրսների աղբյուր փնտրող» և «սպառման շուկա փնտրող» օտարերկրյա ընկերությունների կողմից, իսկ ՕՈՒՆ-ի հոսքերի կառուցվածքը որոշակիորեն արտացոլել է ՀՀ-ի արտահանման դինամիկան: 2012թ. ՕՈՒՆ-ի ծավալների անկում հնարավոր է գրանցվի: 2013-2015թթ. ՕՈՒՆ-ի ծավալները կախված կլինեն նրանից, թե որքան հաջողված կլինի ՀՀ արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականությունը, և հիմնականում որ ոլորտներում կլինեն ներդրումները:

Ապրանքների արտահանման հիմնական խմբեր

Ճգնաժամի տարում բոլոր արտահանման 4 հիմնական խմբերը անկում գրանցելուց հետո 2010-2011թթ. աճ արձանագրեցին, սակայն աճեց նաև տնտեսության որոշ ոլորտների խոցելիության աստիճանը այս ապրանքների ծավալներից: 2011թ. ՀՀ ապրանքների արտահանման մեջ 7 ապրանքին[1] բաժին էր ընկնում արտանահանման 68.6%: Հիմնական ապրանքատեսակին՝ պղնձի հանքաքարի խտանյութին բաժին էր ընկնում 19.5%-ը, իսկ 4 ապրանքատեսակներին միասին, որոնք ներկայացնում են հանքագործական և մետաղագործական արտադրությունները՝ 43.7%: Այս երկու արդյունաբերությունների արտադրանքի արտահանումը Հայաստանը բավականին խոցելի է դարձնում Համաշխարհային զարգացումների նկատմամբ (համաշխարհային գների փոփոխություն)՝ պայմանավորված համաշխարհային տնտեսության տատանումներով: 2010-2011թթ. պատրաստի արտադրանքի արտահանվող այլ ապրանքների աճ արձանագրվեց, ինչը արտահանվող ապրանքների դիվերսիֆիկացիա կարող է ապահովել: 2012թ. պատրաստի արտադրանքի արտահանումը աճ կարձանագրի, որը ևս կշարունակվի 2013թ.:

Տնտեսության հիմնական մասնակիցների կամ սուբյեկտների սկզբնական պայմաններ

Տնային տնտեսություններ

2006-2008թթ. տ/տ-ների մոտ ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տրամադրված վարկերի ծավալների աճը կարող էր փաստել այն մասին, որ տ/տ-ները դժվարություններ կունենան հաղթահարելու ճգնաճամի բացասական հետևանքները, տարբեր եկամուտների աղբյուրներից ստացվող գումարների կրճատման պարագայում: Որպես ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից հիմնականում զգուշավոր ռազմավորություն որդեգրելու հետևանք տ/տ-ներին տրված վարկերի ծավալը 2009թ. կրճատվեց, հիմնական վարկատեսակը՝

[1] Պղինձի հանքաքար, խտանյութ, երկաթամիահալվածք, պղինձ չզտված, պղնձե անոդ էլ. զտման համար, ալյումինե փայլաթիթեղներ<0,2մմ, էլեկտրաէներգիա, կոնյակ, ռոմ, ջին, օղի, լիկյոր, ադամանդե քար:

սպառողական վարկերի ծավալը գրանցեց մոտ 22% անկում, իսկ 2010թ. տ/տ-ների կախումն այս աղբյուրից աճեց՝ որպես ճգնաժամի բացասական ազդեցության հաղթահարման ռազմավարություն: 2011թ. ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տ/տ-ներին սպառողական վարկերի ծավալների աճը հիմնականում պայմանավորված էր վարկերի չափերի փոփոխությամբ, ինչպես նաև հիփոթեքային վարկերի ծավալների աճով, ինչը փաստում է այն մասին որ հիմնականում այս աղբյուրից օգտվել են վարկունակ տ/տ-ները: 2012-2013թթ. իրական աշխատավարձերի կամ այլ եկամտի աղբյուրներից իրական աճ չարձանագրելու պարագայում տ/տ-ները դժվարություններ կունենան պահպանելու սպառման մակարդակը և 2014-2015թթ. այլ տիպի շոկերին դիմակայել:

Մասնավոր ընկերություններ

2006թ. նկատմամբ 2008թ. մասնավոր ընկերությունների կողմից ՀՀ առևտրային բանկերից վերցված վարկերի ծավալների ավելի քան կրկնապատկումը, ընդհանուր առմամբ, դժվարություններ կստեղծեր մասնավոր ընկերությունների մոտ հաղթահարելու ճգնաժամի բացասական ազդեցությունը տ/տ-ների վերջնական սպառման ուղղված ծախսերի կրճատման պարագայում, եթե կառավարությունը չորդեգրեր համապատասխան ընդլայնողական քաղաքականություն: Ճգնաժամի տարում մասնավոր ընկերությունների վարկերի ծավալը ՀՀ առևտրային բանկերից աճեց 37%-ով 2008թ. նկատմամբ, հիմնականում պայմանավորված խոշոր և միջին կազմակերպությունների բանկերին վարկերի և փոխառությունների գծով պարտքերով, թեպետ դրանց միայն մոտ 22%-ն է 2009թ. վնասով աշխատել: 2011թ. և արդեն 2012թ. կեսին ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից մասնավոր ընկերություններին տրված վարկերի ծավալների կտրուկ աճը 2013-2015թթ. կսահմանափակի ընկերությունների ապագա տնտեսական շոկերին դիմակայելու կարողությունը, որն էլ իր հերթին կախված է լինելու մասնավոր ձեռնարկությունների իրական արտադրողականության աճով:

Կառավարություն

Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի սկիզբ առնելու պահին Հայաստանը կխուսափեր «կրկնակի» կամ «եռակի» համարվող ճգնաժամերից, սակայն ազդեցությունը տնտեսության վրա կախված կլիներ երկրի վիճակից, և կառավարության կողմից «իրական» կապերով փոխանցված արժութային ճգնաժամի բացասական ազդեցությունը մեղմելու արդյունավետ միջոցառումների իրականացումից: Որպես ՀՖՃ-ի հետևանք արտաքին պետական պարտքի չափի աճը անխուսափելի էր 2008թ. նոյեմբերի դրությամբ՝ հաշվի առնելով ՀՀ ընթացիկ հաշվի և բյուջեի պակասորդի մակարդակը: Արժութային ճգնաժամը բնակչության իրական եկամուտների նվազման պարագայում հանգեցրեց ներմուծման ծավալների կրճատմանը, ինչն էլ իր հերթին բերեց ՀՀ պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կրճատմանը: Կառավարությունն այս իրավիճակը հաղթահարեց պետական պարտքի աճի միջոցով 2009թ.: Պակասորդի այլ աղբյուրներից ֆինանսավորմամբ շարունակվող սոցիալական ուղղվածության ծախսերի աճը (ընդհանուր առմամբ) 2010-2011թթ. հանգեցրեց արտաքին պետական պարտքի ավելի քան կրկնապատկմանը (31.12.2011թ. դրությամբ) ճգնաժամի սկզբի համեմատ, ինչն էլ կարող է սահմանափակել կառավարության կարողությունը՝ հաղթահարել հետագա տնտեսական շոկերը, եթե դրանք տեղի ունենան 2013-2015թթ.:

ՀՀ տնտեսության խոցելիությունը արտաքին շոկերից

Դեպի ՀՀ իրական հատված ՀՖՃ-ի փոխանցման ուղիները, տարբեր կերպ են ազդել ՀՀ տնտեսության վրա, իսկ ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա ճգնաժամից հետո փոխվել է, ինչպես նաև փոխվել է դրանց կարևորությունը տնտեսության համար: Սույն հիպոթեզը ստուգելու համար կատարվել է փորձ.

Հիպոթեզ՝ *Արդյո՞ք փոխվել են, թե ո՞չ դեպի ՀՀ իրական հատված ՀՖՃ-ի փոխանցման ուղիները և դրանց ազդեցությունը նախքան ճգնաժամը և դրանից հետո:*

Մոդելը սահմանվում է որպես՝

Իրական ՀՆԱ = f (զինծառայողների և սեզոնային մյուս աշխատողների փոխանցումներ, ներառյալ սահմանային աշխատողների, այլ մասնավոր ընթացիկ տրանսֆերտներ, պատրաստի սննդի արտադրանքի արտահանում, հանքահումքային արտադրանքի արտահանում, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերի, թանկարժեք մետաղների և դրանցից իրերի արտահանում, ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի արտահանում, օտարերկրյա զբոսաշրջիկների կողմից ՀՀ-ից գնված ապրանքների կամ իրենց մատուցած ծառայությունների վրա կատարված ծախսեր, ՀՀ իրական հատվածում կատարված օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների հոսքերի ծավալը)

Գնահատման ժամանակ եռամսյակային տվյալներ են օգտագործվել: Նույն հավասարումն գնահատվել է երկու անգամ 2000:1-2008:2 և 2000:1-2012:2 ժամանակահատվածի համար նվազագույն քառակուսիների մեթոդով (OLS):

<u>Խոցելիության գնահատում</u>

Նախքան Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, իրական ՀՆԱ-ի վիճակագրորեն նշանակալի անկումը պայմանավորված էր լինելու մի շարք շոկերով (այլ մասնավոր տրանսֆերտներ, ՕՈՒՆ, արտահանման հիմնական խմբեր (հանքահումքային և մետաղական արդյունաբերություն), իսկ ՀՀ տնտեսությանը խոցելիության աստիճանը արտաքին շոկերի հանդեպ բավականին բարձր էր: Ճգնաժամից հետո իրական ՀՆԱ-ի անկումը կարող է բացատրվել այլ մասնավոր ընթացիկ տրանսֆերտների, ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի և պատրաստի սննդի արտադրանքի արտահանման ծավալների կրճատմամբ 2013-2014թթ., սակայն ընթացիկ հաշվի բաղադրիչներից բացի աճել է նաև այլ գործոնների դերը, որոնք անկման կհանգեցնեն: ՀՀ տնտեսության խոցելիությունը օտարերկրյա աշխատանքի շուկաների զարգացումներից ճգնաժամից հետո աճել է: Ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի և պատրաստի սննդի խմբերի արտահանման տեսանկյունից խոցելիությունը համաշխարհային տնտեսության, ինչպես նաև ՌԴ տնտեսական աճի տեմպերից մնում է որոշակիորեն բարձր:

<u>Շոկերի փոխանցման ուղիների դերը ճգնաժամից հետո</u>

2013-2014թթ. զբոսաշրջիկների ծախսերի աճը կշարունակեն վիճակագրորեն ոչ նշանակալի ազդեցություն ունենալ իրական ՀՆԱ-ի վրա, մինչդեռ 2015թ.-ից դա կախված կլինի թե ՀՀ այցելուների աճը որքանով կխթանի հիմնականում տեղական ապրանքների և ծառայությունների սպառման ավելացմանը: 2013թ. ՕՈՒՆ-ները հիմնականում կլինեն վերաներդրված շահույթի տեսքով եթե նոր և խոշոր ներդրումներ անող ընկերություններ ՀՀ մուտք չգործեն, իսկ եթե 2014թ.-ից ի վեր ՀՀ-ին հաջողվի հիմնականում ներգրավել «արդյունավետություն փնտրող» ընկերություններ, ապա դա դրական ազդեցություն կունենա իրական ՀՆԱ-ի աճի վրա: 2013-2014թթ. զինծառայողների և սեզոնային մյուս աշխատողների փոխանցումների ավելացումը հիմնականում կշարունակի նվազեցնել իրական ՀՆԱ-ի վրա բացասական ազդեցությունը (վիճակագրորեն նշանակալի) ներկա միտումների պահպանման դեպքում, իսկ 2015թ.-ից սկսած ազդեցության փոփոխությունը հիմնականում կախված կլինի փոխանցված գումարների դասակարգումից: 2013թ. այլ մասնավոր ընթացիկ տրանսֆերտների աճը վիճակագրորեն նշանակալի դրական ազդեցություն կունենա իրական ՀՆԱ-ի վրա այլ երկներում տեղական աշխատանքի շուկաների համեմատաբար կայուն լինելու պարագայում, իսկ արդեն միջնաժամկետ ժամանակահատվածում ազդեցության փոփոխությունը պայմանավորված կլինի միգրացիայի աճի տեմպերից: 2013թ. պատրաստի սննդի արտադրանքի արտահանումը կշարունակի վիճակագրորեն նշանակալի դրական ազդեցություն ունենալ իրական ՀՆԱ-ի վրա, սակայն արդեն միջնաժամկետ ժամանակահատվածում ազդեցության չափի փոփոխությունը կախված կլինի հիմնականում ՌԴ աճի տեմպերից, եթե տեղի չունենա արտահանվող շուկաների և տեսականու ավելի լայն դիվերսիֆիկացիա: Միջնաժամկետ ժամանակահատվածում, եթե համաշխարհային տնտեսության խորը

անկում չգրանցվի, ապա ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի արտահանմնան աճը կշարունակի վիճակագրորեն նշանակալի դրական ազդեցություն ունենալ, իսկ ազդեցության չափը կախված կլինի ծավալների փոփոխությունից:

Տնտեսական քաղաքականությանն ուղղված հիմնական առաջարկություններ

ՀՀ տնային տնտեսությունների և մասնավոր ընկերությունների կողմից ՀՀ բանկերից վերցված վարկերի աճի պարագայում էապես կարևորվում են ՀՀ կառավարության սկզբնական պայմանները տնտեսության խոցելիությունը արտաքին շոկերից մեղմելու և ընդլայնողական քաղաքականություն իրականացնելու տեսանկյունից աղքատության մակարդակի կտրուկ աճը կանխելու նպատակով: Տնտեսական հիմքի բազմազանության ապահովումը՝ դիվերսիֆիկացված արտահանում (ապրանքների և աշխարհագրական շուկաների առումով), որի հիմքում ցածր տեխնոլոգիական արդյունաբերական զարգացումն է, ինչպես նաև տեղական ապրանքների և ծառայությունների սպառման ծավալների աճը, կարող են նվազեցնել ՀՀ տնտեսության խոցելիությունը արտաքին շոկերի հանդեպ:

Հետևաբար միջնաժամկետ ժամանակահատվածում առաջնայնությունները պետք է լինեն՝

1. Մետաղագործական հանքարդյունաբերությունից և արտադրությունից կախման նվազեցումը՝ առաջնայինը աջակցելով այլ ոլորտներին՝ տնտեսական հիմքի բազմազանության ապահովման միջոցով տնտեսության ճկունությունը (resilience) բարձրացնելու նպատակով:
2. Հաշվի առնել Իսրայելի, Հարավային Կորեայի և Թայվանի փորձը, ինչպես նաև այլ քաղաքների աղքատության (2011թ.՝ 43.6%), և Երևանում գործազրկության (2011թ.՝ 30.2%) բավականին բարձր մակարդակը և առաջնայնությունը տալ թեթև արդյունաբերությանը և այլ աշխատատար, ցածր-տեխնոլոգիական ոլորտների զարգացմանը մի շարք սոցիալական խնդիրներ լուծելու նպատակով:
3. Խրախուսել և իրականացնել այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կհանգեցնեն տեղական արտադրանքի սպառման ծավալների աճին ՀՀ տ/տ-ների, ընկերությունների, պետական հաստատությունների, ինչպես նաև ՀՀ-ում զբոսաշրջիկների կողմից՝
    - պետական գնումների քաղաքականություն, որտեղ առաջնայնությունը հիմնականում տրվում է տեղական արտադրանքին և ծառայությունների մատուցմանը՝ տեղական/ներքին շուկայում մրցակցությունն ուժեղացնելու նպատակով:
    - Հայաստանի բրենդինգ, օտարերկրյա զբոսաշրջության համար կարևոր երկրներում ՀՀ ավելի շատ այնպիսի զբոսաշրջիկների ներգրավումը, որոնք հիմնականում կլինեն Երևանից դուրս և կսպառեն տեղական արտադրանք:
    - հարկային արտոնությունների տրամադրում իմպորտի փոխարինմամբ զբաղվող տեղական արտադրողների համար,
    - գովազդային արշավներ տ/տ-ների կողմից տեղական արտադրանքի սպառման ծավալները մեծացնելու, որը չի խաթարի մրցակցությունը տեղական շուկայում:
4. Հիմնականում նպաստել ցածր տեխնոլոգիական ոլորտներում «արդյունավետություն փնտրող» օտարերկրյա ընկերությունների ներգրավմանը: